

Основи теорії держави і права

План

1. Основи теорії держави
 - 1.1. Поняття держави і державної влади
 - 1.2. Державна влада
 - 1.3. Форма держави
 - 1.4. Функції держави
 - 1.5. Механізм держави
2. Основи теорії права
 - 2.1. Поняття права та інших соціальних норм
 - 2.2. Принципи права
 - 2.3. Функції права
 - 2.4. Джерела права
 - 2.5. Норми права
 - 2.6. Нормативно-правові акти
 - 2.7. Система права і система законодавства
 - 2.8. Правові відносини

1. Основи теорії держави 1.1. Поняття держави Держава – це особлива організація політичної влади соціально-неоднорідного суспільства, яка поширює свій вплив на всю територію і населення, володіє спеціальним апаратом управління, видає загальнообов'язкові правила поведінки та має суверенітет. Основні ознаки держави: 1) Держава – єдина територіальна організація в масштабі всієї країни. Її влада поширюється на всю територію і населення. 2) Держава – організація політичної публічної влади, що виражається, з одного боку, в тому, що це – влада, яка стоїть над суспільством, а, з іншого, в тому, що це – влада, яка репрезентує все суспільство, виступаючи як особливий орган управління. 3) Держава – особлива організація політичної влади, яка володіє спеціальним апаратом управління суспільством (механізм держави). 4) Держава має суверенітет, тобто політико-правову властивість державної влади, яка виражається у верховенстві, незалежності, єдності та можливості скасування і визнання нікчемним будь-якого незаконного прояву будь-якої іншої влади. Внутрішній суверенітет – це здатність здійснювати функції всередині країни. Зовнішній – незалежність у відносинах на міжнародній арені. 5) Тільки держава може видавати загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки – правові норми. Сутність сучасної держави: держава, з одного боку, стимулює та охороняє ту власність, яка органічно включається в загальну економічну систему, і, природно, забезпечує матеріальний розвиток суспільства. А з іншого боку, держава виступає як засіб соціального компромісу, покликаного керувати суспільством, долаючи соціальні суперечності. Мета держави на сучасному етапі: розвиток людини, забезпечення умов її розвитку, прав і свобод. 1.2. Державна влада Державна влада – різновид політичної влади, що здійснюється тільки державою і характеризується суверенністю, універсальністю і можливістю владно-примусового впливу на поведінку всіх людей і організацій у країні, забезпеченого державно-правовими методами. Основні особливості державної влади: 1. Має вольовий характер. 2. Проголошується від імені держави. 3. Має юридичне закріплення. 4. Забезпечується примусовою силою держави. Політична влада – реальна здатність певного класу, групи чи індивіда проводити свою волю, визначену об'єктивними потребами та інтересами. Особливості політичної влади: 1. Виражає інтереси певної соціальної групи чи класу. 2. Характеризується наявністю певного інтересу. 3. Обов'язково підтримується певною соціальною групою.	4. Їй притаманна наявність органів чи організацій, що забезпечують можливість реалізації влади. 5. Має можливість надавати інтересові загальнообов'язкового характеру. Політична влада – більш широке явище, ніж державна влада, оскільки політична влада здійснюється не лише державою, але й іншими суб'єктами політичної системи. Політична влада здійснюється через державу, а державна влада – основне ядро політичної влади. 1.3. Форма держави Форма держави – спосіб функціонування та здійснення державної влади. Форма держави складається з форми правління, форми територіального устрою та політичного режиму. Форма правління – це спосіб організації найвищої державної влади, структура найвищих органів державної влади, порядок їхнього утворення та розподілу компетенції між ними. За формою правління держави бувають монархії і республіки. Монархія – така форма правління, за якої верховна державна влада здійснюється одноособово і, як правило, успадковується. Види монархій – абсолютна, конституційна та дуалістична. Республіка – така форма правління, коли верховна державна влада здійснюється виборним органом, що обирається населенням на певний термін. Види республік – президентська, парламентська, мішана. Форма територіального устрою – національна та адміністративно-територіальна будова держави, що розкриває характер взаємовідносин між її основними частинами, центральними і місцевими органами державної влади. За формою територіального устрою держави бувають унітарними, федераціями та конфедераціями. Унітарна держава – єдине, цілісне державне утворення, що складається з адміністративно-територіальних одиниць, які підпорядковуються центральним органам влади й ознак суверенітету не мають. Бувають централізованими і децентралізованими. Федерація – добровільне об'єднання декількох раніше самостійних територіальних утворень в одне союзна. За принципом побудови поділяються на національні, утворення яких обумовлено багатонаціональним складом населення, і територіальні. Конфедерація – тимчасовий юридичний союз суверенних держав, створений для здійснення їхніх спільних інтересів. Державний режим – сукупність способів і методів здійснення державної влади. За державним режимом держави поділяються на демократичні й антидемократичні (тоталітарні, авторитарні, расистські, фашистські, комуністичні, бюрократичні).
---	---

1.4. Функції держави

Функції держави – основні напрями її діяльності, в яких виражається сутність та соціальне призначення державного управління суспільством.

Основні ознаки функцій держави:

1) Зміст кожної складається з сукупності однорідних аспектів державної діяльності.

2) Функції держави охоплюють її дії в цілому.

3) Мають комплексний, збірний характер.

4) Відрізняються від видів державної діяльності.

Види функцій: внутрішні й зовнішні; постійні та тимчасові.

Внутрішні функції держави – основні напрями діяльності держави з управління внутрішнім життям суспільства.

Основні внутрішні функції: економічна, соціальна, функція фінансового контролю, охорона правопорядку, екологічна.

Зовнішні функції - основні напрями діяльності держави на міжнародній арені.

Основні зовнішні функції: взаємовигідна співпраця з усіма державами світової спільноти; оборона країни ззовні.

1.5. Механізм держави

Механізм держави – система організацій, за допомогою якої здійснюються функції держави.

Структура механізму держави: апарат держави; державні підприємства; державні установи.

Державний апарат - система органів, за допомогою якої здійснюється державне управління суспільством та захист його інтересів (приклад – Верховна Рада України, Запорізька обласна державна адміністрація).

Державні підприємства – організації, які здійснюють функції держави у сфері виробничої діяльності (Державне підприємство "Радіоприлад").

Державні установи – організації, які здійснюють функції держави, пов'язані з нематеріальними цінностями (ЗНУ, Запорізька обласна клінічна лікарня).

Структура державного апарату – органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, органи судової влади, контролюючі органи.

Державний орган – складова частина апарату держави, що має відповідно до закону власну структуру, чітко визначені повноваження з управління конкретною сферою суспільного життя і органічно взаємодіє з іншими частинами державного апарату.

2. Основи теорії права

2.1. Поняття права та інших соціальних норм

Соціальні норми – правила, що регулюють поведінку людей та діяльність організацій у їхній взаємодії.

Ознаки:

1. Покликані здійснювати регулювання суспільних відносин.

2. Є загальними правилами поведінки, що поширюються на необмежене коло випадків.

3. Мають установлювати єдиний загальний порядок.

Види:

1) норми права;

2) норми моралі;

3) норми організацій (корпоративні норми);

4) норми звичаїв;

5) норми традицій;

6) норми ритуалів тощо.

Право (об'єктивне) – це система загальнообов'язкових, формально-визначених норм, що встановлюються та охороняються державою і покликані регулювати суспільні відносини.

Ознаки права:

1) Нормативність (складаються з правових норм);

2) Загальність (поширюються на всіх осіб);

3) Загальнообов'язковість (обов'язкові до виконання);

4) Системність (становить єдину систему, обов'язкову для всього населення);

5) Формальна визначеність (норми відрізняються точністю, мають певну форму вираження);

6) Охороняються державою у разі потреби забезпечуються її примусовою силою.

2.2. Принципи права

Принципи права – основні вихідні положення, що юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя.

Види – загальні, міжгалузеві, галузеві.

Загальні принципи права – такі засади, які визначають найбільш істотні риси права в цілому, його зміст та особливості як регулятора суспільних відносин.

Поділяться за загально-соціальні та спеціально-юридичні.

Загально-соціальні:

1) принцип соціальної свободи;

2) принцип соціальної справедливості;

3) принцип демократизму;

4) принцип гуманізму;

5) єдність прав і обов'язків.

Спеціально-юридичні:

1) принцип законності;

2) принцип правосуддя;

3) принцип рівності прав;

4) принцип відповідальності.

Міжгалузеві принципи права – такі керівні засади, які виражають особливості декількох споріднених галузей права.

Галузеві принципи права – такі керівні засади, які характеризують найбільш істотні риси конкретної галузі права.

2.3. Функції права

Функції права – основні напрями його впливу на суспільні відносини й поведінку людей.

Функції права поділяються на загально-соціальні та спеціально-юридичні.

Загально-соціальні:

1) Організаторська;

2) Гуманістична;

3) Управлінська;

4) Комунікативна;

5) Орієнтаційна;

6) Оцінна;

7) Пізнавальна;

8) Виховна.

Спеціально-юридичні:

1) Регулятивна – напрям правового впливу, покликаний забезпечити чітку організацію суспільних відносин, їхнє функціонування та розвиток відповідно до потреб суспільного прогресу.

2) Охоронна - напрям правового впливу, націлений на охорону позитивних та вилучення шкідливих для суспільства відносин.

2.4. Джерела права

Джерела (форми) права – способи закріплення та вираження правових норм.

Види:

1) санкціонований звичай – правило поведінки, яке склалося в результаті багаторазового повторювання і якому держава надала загальнообов'язкового значення та гарантувала своєю примусовою силою;

2) правовий прецедент – судові чи адміністративні рішення у конкретній юридичній справі, якому держава надала загальнообов'язкового значення і яке має силу правової норми для подальшого розгляду подібних справ;

3) нормативний договір – акт узгодженої волі двох чи більше правотворчих органів, спрямований на встановлення, зміну чи скасування правових норм;

4) нормативно-правовий акт – офіційний акт правотворчості, що містить норми права.

2.5. Норми права

Норми права (правові норми) – загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки, які встановлені чи санкціоновані державою з метою регулювання суспільних відносин та гарантовані у разі потреби її організаційною і примусовою силою.

Ознаки:

- 1) встановлюються чи санкціонуються державою;
- 2) мають представницько-зобов'язальний характер;
- 3) загальність;
- 4) є державним регулятором типових суспільних відносин;
- 5) формальна визначеність;
- 6) забезпечуються у разі потреби організаційною і примусовою силою держави.

Структура правової норми:

1. Гіпотеза – частина правової норми, що вказує на обставини, за яких норма починає діяти, визначає коло суб'єктів, їхніх прав і обов'язків.
2. Диспозиція – елемент правової норми, де вказано, якою може чи має бути поведінка за наявності умов, передбачених у гіпотезі.
3. Санкція – елемент правової норми, що визначає заходи державного впливу, що можуть бути застосовані у разі її порушення до порушника.

2.6. Нормативно-правовий акт (НПА) – офіційний акт правотворчості, що містить норми права.

Ознаки:

1. Створюється внаслідок правотворчої діяльності компетентних органів держави чи референдумом.
2. Містить тільки норми права.
3. Розрахований на багаторазове використання.
4. Оформлюється у вигляді офіційного документа, що має такі обов'язкові реквізити: назва, найменування органу, що його ухвалив, номер, дата ухвалення.
5. Норми права гуртуються в ньому за певними структурними елементами (розділами, главами, статтями).

За юридичною силою НПА поділяються на закони і підзаконні акти.

Юридична сила НПА – така властивість НПА, яка характеризує місце і призначення НПА в системі законодавства.

Закон – НПА, схвалюваний найвищим представницьким органом влади в особливому законодавчому порядку, має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини.

Підзаконний акт – офіційний документ, які ухвалюються на підставі і на виконання законів.

2.7. Система права і система законодавства

Система права – внутрішня будова права, яка виражається в єдності та узгодженості чинних у державі правових норм, і, разом з цим, у поділі на відносно самостійні частини.

Внутрішня єдність системи права – підпорядкування елементів системи права єдиним засадам правового регулювання.

Узгодженість - несуперечність правових норм та існування відповідної ієрархії між нормами.

Ознаки:

1. Об'єктивність – обумовленість системою суспільних відносин, що реально існують.
2. Єдність і взаємозв'язок норм, що її складають.
3. Система права – багатоманітне правове явище, що включає неоднакові за своїм змістом та обсягом структурні елементи.
4. Система права може включати в себе нові елементи та підлягати дальшій диференціації.
5. Функції системи права не зводяться до функцій її частин.
6. Норми права, інститути, галузі і підгалузі виконують свою регулятивну роль лише у межах системи права.

Структура системи права – об'єктивно обумовлена внутрішня організація права держави, яка виражається у єдності і узгодженості усіх правових норм, а також у їхній диференціації на галузі та інститути.

Елементи:

1. Галузь – відносно самостійний підрозділ системи права, що складається з правових норм, які регулюють якісно специфічний різновид суспільних відносин.
2. Інститут права – відокремлений комплекс правових норм, що є специфічною частиною системи права і регулює різновид певного виду суспільних відносин.
3. Підгалузь – споріднені інститути однієї галузі права. Підстави виокремлення галузі права поміж інших - предмет та метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання – якісно однорідний вид суспільних відносин, на які справляє свій вплив норми певної галузі права.

Ознаки предмету правового регулювання:

1. Конкретні, найбільш важливі суспільні відносини.
2. Ті відносини, що об'єктивно піддаються юридичній регламентації.
3. Відносини, що проходять крізь волю і свідомість людей.
4. Соціальні відносини.

Метод правового регулювання – сукупність прийомів і способів впливу галузі права на певний вид суспільних відносин (на предмет ПР).

Галузі права України поділяються на матеріальні і процесуальні.

Матеріальні: конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне тощо.

Процесуальні: цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне; конституційно-процесуальне; адміністративно-процесуальне.

Система законодавства – сукупність усіх, упорядкованих певним способом, НПА. Система законодавства, на відміну від системи права, залежить від інтересів держави, потреб юридичної практики, від рівня юридичної науки і законодавчої техніки, іншою мовою, від суб'єктивних чинників.

Структура системи законодавства:

Прямовисна (вертикальна, ієрархічна) – обумовлена різницею у юридичній силі НПА, що видаються різними нормотворчими органами, різницею у юридичній силі актів, виданих одним органом.

Поземна (горизонтальна, галузева) – визначається предметом правового регулювання.

Галузь законодавства – комплекс законів і підзаконних НПА, який містить норми однієї чи кількох галузей права.

Система права визначає ефективність системи законодавства, а система законодавства є втіленням правових норм.

Ознаки системи законодавства:

1. Наявність основного НПА (як правило, це кодекс).
2. Характеризується високим ступенем єдності форми вираження норм.
3. Являє собою сукупність НПА, які мають єдиний предмет і метод правового регулювання.

2.8. Правові відносини

Правове відношення – суспільний зв'язок, що виникає на підставі норм права, учасники якого мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, забезпечені правом.

Ознаки:

1. Правовідносини виникають на основі норм права. Причому у нормах права містяться загальні (знеособлені) права і обов'язки, а у правовідносинах суб'єкти мають конкретні права і обов'язки. Таким чином через правовідносини припис правової норми втілюється в життя.
2. Учасники правовідносин наділяються взаємними правами і обов'язками.
3. Правовідносини мають свідомо-вольовий характер.
4. Правове відношення – суспільний зв'язок конкретних осіб.
5. Правовідносини гарантуються державою та охороняються у разі потреби її примусовою силою.

Структура:

1. Суб'єкт.
2. Об'єкт.
3. Зміст, що включає: а) суб'єктивні права; б) юридичні обов'язки.

1) Суб'єкт – окремі індивіди чи організації, які відповідно до норм права наділені здатністю бути учасниками правовідносин і є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Передумовою участі особи у правовідносинах є правосуб'єктність. Правосуб'єктність – це передбачена нормами права здатність бути учасником правовідношення. Правосуб'єктність поділяється на правоздатність і дієздатність.

Правоздатність – закріплена у законодавстві здатність суб'єкта мати юридичні права і обов'язки.

Дієздатність – визнана нормами права здатність суб'єкта самостійно, своїми свідомими діями набувати прав і створювати для себе обов'язки.

Види суб'єктів:

а) індивіди: громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства, громадяни кількох держав;

б) організації (юридичні особи): державні органи, держава в цілому, громадські організації, підприємства, установи, організації;

в) соціальні спільноти: народ, нація, трудові колективи.

Юридична особа – така організація, яка має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді.

2) Об'єкт – те, з приводу чого сторони вступають у правовідносини (блага, фактична поведінка осіб тощо).

3) Суб'єктивне право (СП) – надана і охоронювана державою можливість суб'єкта на свій розсуд задовольняти інтереси, передбачені об'єктивним правом. Простіше визначення: СП – закріплена у нормах права можливість певної юридично значимої поведінки.

Ознаки:

а) СП – міра можливої, дозволеної поведінки.

б) Зміст СП визначається відповідно до норм об'єктивного права.

в) Здійснення СП забезпечене обов'язком іншої сторони і гарантоване державою.

г) СП надається уповноваженому для задоволення його інтересів.

Зміст СП:

а) Можливість позитивної, активної поведінки уповноваженого з метою задоволення власних інтересів (право на свої дії).

б) Можливість уповноваженого вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб (право на чужі дії).

в) Можливість уповноваженого звернутися до компетентних державних органів за захистом порушених прав (право на захист).

Юридичний обов'язок – передбачена нормами прав і охоронювана державою міра потрібної, обов'язкової поведінки в інтересах уповноваженого суб'єкта.

Ознаки:

1) Міра потрібної, обов'язкової поведінки.

2) Установлюється відповідно до вимог суб'єктивного права.

3) Установлюється в інтересах уповноваженої особи.

Зміст:

1) Потреба чинити активні позитивні дії на користь інших учасників правовідносин (активний обов'язок).

2) Потреба утримуватися від дій, що заборонені нормами права (пасивний обов'язок).

Отже, юридичним змістом правовідносин є можливість певних дій уповноваженої і потреба дій зобов'язаної особи.

Підставами виникнення правовідносин є юридичні факти.

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Ознаки:

1. Завжди тягнуть за собою правові наслідки.

2. Разом з правовими нормами юридичні факти визначають конкретний зміст взаємних прав і обов'язків.

Класифікація:

1. Події (виникають незалежно від волі людей)

2. Дії (залежать від волі і свідомості людей)

а. Правомірні – відповідають нормам права;

і. Акти – здійснюються з метою виникнення юридичних наслідків;

іі. Вчинки – викликають юридичні наслідки незалежно від того, чи були на це спрямовані.

б. Неправомірні – порушують норми права.

і. Проступки

іі. Злочини